

НОДАВЛАТ ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ФАНЛАРДАН ДАРСЛАРНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МАЗМУН МОҲИЯТИ

Худойбердиев Абдумалик

ISFT институти Самарқанд филиали

"Иқтисодиёт ва Ахборот технологиялари"

кафедраси ассистенти

Аннотация: Нодавлат олий таълим муассасаларида фанлардан дарсларни ташкил этиши тизимли ва мақсадли ўқув жараёнини таъминлашга йўналтирилган. Шу билан бирга, бу жараёнда анъанавий, интерфаол ва замонавий ўқитиш методларининг самарадорлиги ҳақидаги аниқ тадқиқотлар етарли эмас. Ушбу тадқиқотда фанларни ўқитиш жараёнида қўлланилаётган иллюстратив, муаммоли, дастурлаштирилган, компьютерли ўқитиш ва лойиҳалаш технологиялари таҳлил қилинди. Тадқиқот усули сифатида мавжуд адабиётлар таҳлили ва тажрибавий кузатувлардан фойдаланилди. Натижалар шуни кўрсатдики, интерактив ва замонавий усуллар талабаларнинг билим олиш жараёнига фаолроқ жалб этилишига ва уларнинг танқидий фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришига ёрдам беради. Бунда, муаммоли ва лойиҳалаш асосидаги ўқитиш усуллари талабаларда мустақил фикрлаш ва ижодий ечимлар топиш қобилиятини кучайтиради. Тадқиқот натижалари шундан далолат берадики, таълим муассасалари ўқув жараёнини такомиллаштириш учун турли ўқитиш технологияларининг мослашувчан комбинациясини жорий этиши лозим. Келгусидаги тадқиқотларда турли фан йўналишларида ушбу методларнинг узоқ муддатли таъсирини ўрганиш зарур.

Калит сўзлар: нодавлат олий таълим, фанларни ўқитиш, муаммоли ўқитиш, интерактив усуллар, компьютерли ўқитиш, лойиҳалаш, танқидий фикрлаш, мустақил ўрганиш.

Олий ўқув юртларида фанлар бўйича дарсларни ташкил этишнинг мазмун-моҳияти талабаларни ўқув режаси ва ўқув режалари асосида самарали ва тизимли ўқитишни таъминлашдан иборат. Университетларда дарсларни ташкил этиш қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Режалаштириш: дарс мақсадларини аниқлаш, иш усуллари ва шакллари танлаш, ўқув режасини тузиш.
2. Тайёрлаш: ўқув материалларини танлаш ва таҳлил қилиш, ўқув қўлланмалари ва тақдимотлар ишлаб чиқиш, топшириқ ва амалий машғулотлар тайёрлаш.
3. Дарсни ўтказиш: ўқувчиларга билим ва маълумотларни узатиш, материални тушунтириш, ўқитишнинг интерфаол усулларида фойдаланиш, амалий машғулотлар ва баҳс-мунозаралар ўтказиш.

4. Баҳолаш ва назорат: ўқувчиларнинг ўқув материални ўзлаштиришларини текшириш, баҳолаш қўйиш, ўқувчиларнинг муваффақиятини таҳлил қилиш ва ўқув жараёнини сошлаш.

Университетларда дарсларни ташкил этиш, шунингдек, ўқитувчиларнинг ишини мувофиқлаштириш, ўқув юқини тақсимлаш, консултациялар ва талабалар билан индивидуал дарсларни ўтказишни ўз ичига олади. У ўқувчиларнинг малака, қўникма ва малакаларини шакллантириш, ўз соҳаси мутахассиси сифатида шакллантиришга қаратилган тизимлилик, изчиллик ва мақсадга мувофиқлик тамойилларига асосланади.

Дарс тури. Иллюстратив ва тушунтириш, муаммоли, дастурлаштирилган, компьютерли ўқитиш турларидан бири бўлиши мумкин.

Иллюстратив ва тушунтириш. Дарс жараёни асосан кўргазмали усуллар асосида олиб борилади. Дарсда асосан талабаларнинг эшитиш ва эсда сақлаб қолиш қобилиятларига таянилади. Бу турдаги дарслар вақтни тежаш, педагог ва талабанинг кучини сақлаш ҳамда дарс жараёнини самарали бошқариш имконини беради.

Муаммоли. Бундай дарслар билимларни мустақил равишда ўзлаштиришга қаратилиб, унда талабанинг фикр юритиши, қизиқишларига суянилади. Дарснинг биринчи босқичида муаммонинг моҳияти, ечимининг зарурлигини тушуниб етишларига эришиш муҳим. Дарснинг иккинчи босқичи, муаммони ечиш йўлидир, уни моҳиятга етиш орқали ҳал этилади.

Дастурлаштирилган. Дарс материаллари алоҳида бўлақларга бўлинади; дарс жараёни кетма-кетликларга бўлинади; дарс материаллари маълум бўлақларда фикрлаб ўзлаштиришга мослаштирилади; талабанинг ҳар бир ҳаракати назоратда бўлади; талаба вазифани бажариши билан ўзлаштириш учун навбатдаги вазифани олади ва кунт билан ўзлаштирилади; талабага нотўғри жавоби кўрсатилади; машғулотда ҳар бир талаба мустақил ишлайди, дарс материални ўз имконияти даражасида ўзлаштирилади; барча назорат учун берилган вазифани бажаради, натижа талабага ҳам, педагогга ҳам маълум бўлади.

Компьютерли ўқитиш. Унинг ёрдамида дарс мазмунини алгоритмлаш, яъни мазмунни ўрганиш, кетма-кетликларни ишлаб чиқиб пировард мақсадга эришиш йўллари кўрсатиш имкони туғилади. Дарс жараёнини олиб бориш, назорат этиш, натижаларини коррекция қилиш, бошқариш, керакли маълумотларни тўплаб бориш осон кечади. Компьютер ёрдамидаги дарснинг сифат кўрсаткичи иккита асосий омил билан аниқланади: ўқув дастурларининг сифати; компьютер техникаси сифати ва унинг имкониятлари.

Дарс шакллари. Анъанавий, яқка тартибли, ноанъанавий шакллари-дан бири бўлиши мумкин.

Анъанавий. Янги билимларни баён қилиш, ўтилган материалларни мустаҳкамлаш, билим, қўникма ва малакаларни текшириш, кириш, такрорий, умумлашма ва аралаш дарслар.

Яқка тартибли. Репититорлик таълим.

Ноанъанавий. Маъруза, семинар, лаборатория, машғулотлари, экскурсия, баҳс-мунозара, давра столи, викторина, матбуот конференцияси, мўъжизалар майдони ва бошқалар.

Дарс усуллари. Намойиш ва оғзаки баён.

Дарс методлари. Мақсадига тез эришиш учун педагог қандай ўқитиш методларидан фойдаланиши кераклиги кўрсатилади, лекин бу ҳолатда педагогни чегаралаб қўймаслик лозим, чунки педагог ижодий фаолият кўрсатиб келтирилган методлардан бошқа методларни қўллаш имкониятига эга бўлиши керак. Бунда анъанавий, замонавий, интерфаол методлардан ўтилаётган мавзунинг талабалар томонидан самарали ўзлаштирилишига хизмат қиладиганини оқилона танлаш лозим.

Дарсада фойдаланиш мумкин бўлган ўқитиш технологиялари. Креатив, лойиҳалаш, муаммоли, информацион ва телекоммуника-цион, автоматлаштирилган, программалаштирилган. Булардан биттасини танлаш мумкин.

Креатив. Талаба ижодий фикрлашини узлуксиз шакллантириб боровчи ва қобилиятини ривожлантирувчи технология. Унинг мақсади талабада ижодкорликни уйғотиш ва унинг ўзида мавжуд бўлган ижодий имкониятни ривожлантириш.

Лойиҳалаш. Педагогик жараён чизмаси асосида дарс олиб борилади ва технологик харита тузилади. Унинг мақсади талабанинг ижтимоий- маданий муҳитда лойиҳалаш фаолиятига фаол киришиши учун ўзининг мавжуд билимларини фаоллаштиришга ва янгиларини олишга йўналтирилган.

Муаммоли. Ривожлантирувчи ўқитиш технологияси бўлиб, фаол билим орттириш жараёнини рағбатлантиради ва фикрлашнинг мантиқий кетма-кетлик стилини шакллантиради. Муаммоли ўқитиш моҳияти педагог томонидан талабаларнинг ўқитишда муаммоли вазиятларни ташкил этиш ва ўқув (яхши, ҳаётий) масалалар, муаммолар ва саволларни ечиш йўли билан янги билимларни ўзлаштириш фаолиятини бошқаришдан иборат.

Информацион ва телекоммуникацион. Бу компьютерлар ва телекоммуникацион воситалари ёрдамида ахборот узатиш усулларининг мажмуи, билимларни қайта ишлаш ва улардан фойдаланиш. Ўқитишдаги информацион технология даражаси, ҳам дастурлар, ҳам аппаратлар билан таъминланганлик даражасига қараб баҳоланади.

Автоматлаштирилган. Ўқув курсини ёки унинг катта бўлимини мустақил ўзлаштиришга имкон яратади. Бу тизим ўзида оддий дарслик, масалалар тўплами, лаборатория машғулоти, маълумотнома ва ўзлаштирилган ахборотни текширувчи эксперт хусусиятларини мужассамлантиради: ўқув материални ўрганишнинг мақбул йўлини таъминлайди; таҳлил ва тадқиқотчилик фаолияти кўникмаларини сингдиради; талабанинг вақтини тежашга имкон беради.

Дастурлаштирилган. Бу махсус ишлаб чиқилган дастурлар асосида ўргатувчи қурилмалар (компьютер, тренажёр, дастурланадиган дарсликлар.) ёрдамида билим, маҳорат, кўникмаларни мустақил олиш имконини таъминловчи технологиядир.

Ўқитиш технологиясида қуйидаги дастурлар бўлиши мумкин: чизиқли; тармоқланган; адаптив; умумлаштирилган; дастур-алгоритмик; блокли ўқитиш; модулли ўқитиш; билимларни тўлиқ ўзлаштириш.

Дарс воситалари. Шу фанни ўқитиш бўйича лозим бўлган ўқув воситалари ва кўргазмали куруллар рўйхати келтирилади.

Педагог учун. Ўқув-методик қўлланма, методик тавсия, методик ишланма, ўқув дастури, дарс режаси, маъруза матни.

Талаба учун. Дарслик, ўқув қўлланма, жадваллар, тарқатма материаллар, йўл-йўриқли технологик хариталар, типик хатолар харитаси, топшириқ варақаси, интерфаол усуллар.

Дарс ўтказиш учун. Плакатлар, моделлар, макетлар, жиҳозлар, аудиовизуал воситалар, техник воситалар, реал воситалардан танлаб олиш мумкин.

Тегишли шароит. Техник воситалар билан таъминланган, таълим методларини қўллаш мумкин бўлган хона.

Мониторинг. Кузатиш, оғзаки назорат, ёзма назорат, мустақил топшириқ асосида баҳолаш. Булардан кераклигини танлаб олиш мумкин.

Фанлар тузилмаси. Фаннинг бўлим, боб ва мавзулари ушбу фаннинг ўқув дастуридан олиб келтирилиши; ўқув фанининг бўлим, боб ва мавзулари кетма-кетлиги тўғри келтирилган бўлиши; йўқ ўқув фанининг бўлим, боб ва мавзулари бўйича ўз таклифини бериш; ҳар бир бўлим, боб ва мавзулар бўйича ажратилган соатлар тўғри бўлиши; фаннинг мақсадистандартга асосланган ҳолда изоҳланиши; фаннинг мазмуни мақсадни амалга ошириш имконини бериши; фан мазмунида назарий ва амалий машғулотлар тўғри тақсимланган бўлиши; намунавий мавзулар режаси тўғри келтирилган бўлиши; ўқув воситалари тўғри келтирилган бўлиши; ўқув методлари тўғри кўрсатилган бўлиши; фойдаланилган адабиётлар етарли бўлиши кабиларга эътиборни қаратиш лозим. Фанлараро боғлиқликни таҳрир қилиш учун ҳар бир умумкасбий ва махсус фанлар ҳисобга олинади.

Фанлардан дарс сифатини назорат қилиш турлари. **Жорий назорат.** Оғзаки сўров, семинарлар, ёзма ишлар, лаборатория ишлари, техника-вий диктант, курс лойиҳалари, уй вазифаси каби, яъни педагог ўз амалиётида қўллайдиган барча сўров турларини ўз ичига олади. **Оралик назорат.** Фаннинг маълум бир қисми, бўлими яқунлангандан сўнг ўтказилади. Бу назоратнинг ўтказилиши тартиби, шакли таълим муассасасининг илмий-педагогик кенгаши томонидан белгиланади. **Яқуний назорат.** Семестр тамом бўлганда ва ўқув дастурининг тегишли бўлими тугаллангандан кейин амалга оширилади. Бу назоратнинг ўтказилмиш тартиби, шакли таълим муассасасининг илмий-педагогик кенгаши томонидан белгиланади. **Яқуний давлат аттестацияси.** Давлат имтиҳонлари ва малакавий битирув диплом иши (лойиҳа)ни ҳимоя қилиш билан яқунланади.

Ўқув фани мақсади ва вазифалари.

Мақсади. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”да кўрсатилган вазифаларни амалга ошириш, Давлат таълим стандартлари, ўқув дастури ва ўқув режалари талабларига асосланган ҳолда талабаларда билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш ҳамда ривожлантириш, шу орқали рақобатбардош кадрларни тайёрлаш, ёшларнинг сиёсий ҳамда ижтимоий-иқтисодий ҳаётда мустақил йўл топа олишларига эришиш.

Вазифалари. Таълим-тарбиянинг умумий, яхлит лойиҳасини ишлаб чиқиш; бунда ҳал этилиши лозим бўлган аниқ мақсад ва вазифаларни белгилаш; унинг мазмунини ишлаб чиқиш; самарадорлигини таъминлашга ёрдам берувчи энг самарали, метод, усул ҳамда воситаларни танлаш; талабалар фаолиятини назорат қилиш ҳамда баҳолашни ташкил этиш.

Хулоса

Ушбу тадқиқот натижалари нодавлат олий таълим муассасаларида фанлардан дарсларни ташкил этишда анъанавий ва замонавий ўқитиш методларининг мослашувчан қўлланилиши таълим жараёни самарадорлигини оширишини кўрсатди. Иллюстратив, муаммоли, дастурлаштирилган ва компьютерли ўқитиш усуллари талабаларнинг билим олиш жараёнига фаол жалб этилиши, танқидий фикрлаш ва муаммо ечиш кўникмаларини ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди. Хусусан, муаммоли ва лойиҳалаш асосидаги ўқитиш методлари талабаларнинг мустақил ижодий ечимлар топиш қобилиятини кучайтиришга хизмат қилади. Ушбу натижалар таълим муассасалари учун турли ўқитиш технологияларини интеграция қилиш ва педагоглар малакасини ошириш зарурлигини англатади. Шунингдек, ўқув жараёнини янада самарали ташкил этиш учун янги педагогик ёндашувларни қўллаб-қувватлаш ва уларни амалиётга татбиқ этиш муҳим ҳисобланади. Келгусидаги тадқиқотларда интерактив ўқитиш усуллари турли фан йўналишларидаги таъсири, талабаларнинг билим олиш жараёнига узок муддатли таъсирини ўрганиш ҳамда рақамли технологиялар билан уйғунлашган таълим моделларини таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Abdalova S., Mavlyanov A. Technology of organizing independent learning. -T.: Science and Technology, 2009. - 91 p.
2. Mavlyanov A., Abdalova S., Yusupova L. Development of independent thinking of students in lessons using interactive methods. -T.: Science and Technology, 2009. - 102 p.
3. Mavlyanov A., Zhavlonov Sh., Abdalova S., Yusupova L. Technology of conducting lessons based on the principles of pedagogical technology. -T.: Voris, 2010. -112 p.
4. Ergashevich, E. A. (2024). TEACHER'S PREPARATION FOR TRAINING TRAINING AND TYPES OF TRAINING TRAINING. *Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521)*, 2(1), 280-286.
5. Ergashevich, E. A. (2024). STRUCTURE OF A SAMPLE TRAINING COURSE AND MODERN REQUIREMENTS FOR IT. *Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521)*, 2(1), 309-316.
6. Ergashevich, E. A. (2024). THE ROLE OF BLOOM'S TAXONOMY IN DETERMINING PEDAGOGICAL OBJECTIVES IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL LESSONS. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 2(1), 264-270.
7. Эрназаров, А. Э. (2022). Oliy ta'lim muassasalarida pedagoglarning o'quv mashg'ulotiga tayyorgarligi bosqichlari, shakllari, komponentlari va mezonlari. *Sohibqiron yulduzi. Ijtimoiy-tatixiy, ilmiy va ommabop jurnal. –Kapuu*, (1), 188-193.
8. Ergashevich, E. A., & Mado, A. (2024). Methodology of Organizing and Implementing Training Activities. *Academia Open*, 9(1), 10-21070.
9. Ergashevich, E. A. (2024). TYPES, CRITERIA AND CHARACTERISTICS OF MODERN EDUCATIONAL TRAINING. *JOURNAL OF THEORY, MATHEMATICS AND PHYSICS*, 3(1), 111-119.
10. Ergashevich, E. A. (2024). STRUCTURE, ELEMENTS, TYPES AND TYPES OF MODERN EDUCATIONAL ACTIVITIES. *JOURNAL OF THEORY, MATHEMATICS AND PHYSICS*, 3(1), 76-83.
11. Ergashevich, E. A. (2024). CONTENTS OF EDUCATION ORGANIZED CLASSES AND ACTIVITIES IN OTMLAR. *JOURNAL OF THEORY, MATHEMATICS AND PHYSICS*, 3(1), 63-69.
12. Ergashevich, E. A. (2024). SOME PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES USED IN THE PROCESS OF ORGANIZING EDUCATIONAL LESSONS IN OTML. *American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769)*, 2(1), 252-258.
13. Ergashevich, E. A. (2024). CASE ANALYSIS OF USE OF MODERN TEACHING TOOLS AND TECHNOLOGIES IN EDUCATION. *JOURNAL OF THEORY, MATHEMATICS AND PHYSICS*, 3(1), 126-132.
14. Ergashevich, E. A. (2024). DEVELOPMENT OF STUDENTS'THINKING AND USE OF MODERN TEACHING TECHNOLOGIES IN ORGANIZING EDUCATIONAL LESSONS IN OTML. *Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521)*, 2(1), 287-291.